

УДК 159.923.2:316.625:378-057.87

Марчук Лариса Миколаївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

lmmar4uk@gmail.com

ORCID 0000–0002–1905–3132

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ
АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ**

Представлено результати дослідження психосоціальних чинників формування асертивної поведінки. Асертивна поведінка розглядається як самоутверджувальна активність, що виражається, передусім, в самостійності, незалежності від інших, в умінні відстоювати свої права та думки при самоповазі й повазі до інших. Визначено особливості формування асертивної поведінки студентів-психологів залежно від соціально-психологічних (рівень професійної ідентичності, соціометричний статус у студентській групі, соціально-психологічний клімат) чинників. У дослідженні використовувались стандартизовані методики відповідно до мети. Проаналізовано стан сформованості асертивної поведінки студентів-психологів в залежності від соціально-психологічних чинників під час навчання у ВНЗ.

Ключові слова: асертивна поведінка, соціальні чинники, професійна ідентичність, соціометричний статус, фасилітація, психологічний клімат.

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти вимагає персоналізації навчального процесу, особистісно-індивідуалізованого підходу у формуванні позитивних якостей студентів. Асертивність у професійній діяльності виступає засобом досягнення взаєморозуміння й гармонії у колективі, а такі якості, як емоційна стабільність, впевненість у собі та оптимальний рівень самоконтролю, дозволяють забезпечити успішне професійне зростання та адекватний психологічний клімат як у виробничо-професійних, так і в особистісних відносинах. Все це, зважаючи на малодослідженість даної наукової проблематики, безсумнівно актуалізує вивчення особливостей формування асертивної поведінки студентів в умовах сучасного ВНЗ. Тому важливого значення набуває визначення соціально-психологічних чинників формування асертивної поведінки як професійної якості, що виявляється у впевнених рішеннях і своєчасній реакції на динаміку соціально-психологічних змін та вплив різних факторів, а також у психологічній рівновазі та етичному ставленні до інших індивідів.

Метою статті є визначення чинників формування асертивної поведінки студентів-психологів під час навчання у ВНЗ на основі емпіричного дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження різних аспектів асертивної поведінки особистості здійснено у працях Н. Ануфрієвої, Г. Балла, Є. Головахи, І. Кона, Л. Сохань, Т. Титаренко, О. Хохлової та ін. Учені розглядають її у контексті життєвих смислів і роблять акцент на необхід-

ності підвищення суб'єктності життєдіяльності (К. Абульханова-Славська, С. Максименко, В. Москаленко, В. Моляко, В. Семиченко, С. Рубінштейн та ін.), на навчанні молодих людей вмінню розпоряджатися своїм життям, робити його предметом власної свідомості та волі (А. Анцупов, Д. Бокум, С. Гинзер, Г. Крайг, А. Шипилов та ін.); здатності долати труднощі; бути впевненим у собі та своєму призначенні (В. Каппоні, Т. Новак, С. Нартова-Бочавер та ін.); відчутті внутрішньої потреби у свободі; адекватній оцінці себе та інших учасників міжособистісної взаємодії (А. Андрієнко, М. Медведєва та ін.); чіткому плануванню дії, ясному висловленню своїх почуттів, шанобливій співпраці із партнерами, доносячи до них свою позицію (В. Галицький, О. Мельник, В. Синявський та ін.).

Виклад основного матеріалу. Для сучасної молоді людини навчання у ВНЗ є одним з важливих періодів життєдіяльності, особистісного зростання та становлення як фахівця з вищою освітою. У цей період розкриваються потенційні її можливості, вдосконалюється інтелект, трансформується система ціннісних орієнтацій, формуються нові соціальні настанови, розвиваються професійні здатності у зв'язку з опануванням фаху. Діюча система підготовки практичного психолога, стверджує Н. Чепелева, зорієнтована на оволодіння студентами певною системою теоретичних знань, засвоєння зовнішніх вимог, спеціальних вмінь та технік. Однак специфіка професії психолога, її спрямованість, передусім, на надання психологічної допомоги іншим передбачають те, що основним інструментом його роботи, знань, окрім тестів, спеціальних психологічних методик та іншого, має виступати його власна особистість; самооцінка, цінності, образ себе та навколишнього тощо. Вміння вибрати адекватну форму прояву своїх емоцій, здатність володіти собою, керувати власними емоційними станами — показник розвиненої емоційної культури практичного психолога. Все це сприяє повноцінному спілкуванню, дає змогу знайти вихід зі складних конфліктних ситуацій. Такий контекст сприяє розвитку асертивної поведінки і є важливим засобом оптимізації процесу соціально-психологічної адаптації студентів у вищих навчальних закладах [5, с. 35–41].

Синтезуючись у єдиний ряд, такі якості як високий ступінь відповідальності, терпимості (толерантність), ініціативності, прагнення до самопізнання, саморозвитку, оригінальність, різнобічність інтересів, цілеспрямованість, наполегливість, інтуїція, вміння прогнозувати події, ерудованість, конфіденційність визначають асертивну поведінку студента-психолога.

Отже під асертивною поведінкою студентів-психологів розуміємо самоутверджувальну активність, що виражається, передусім, в самостійності, незалежності від інших, в умінні відстоювати свої права та думки при самоповазі й повазі до інших.

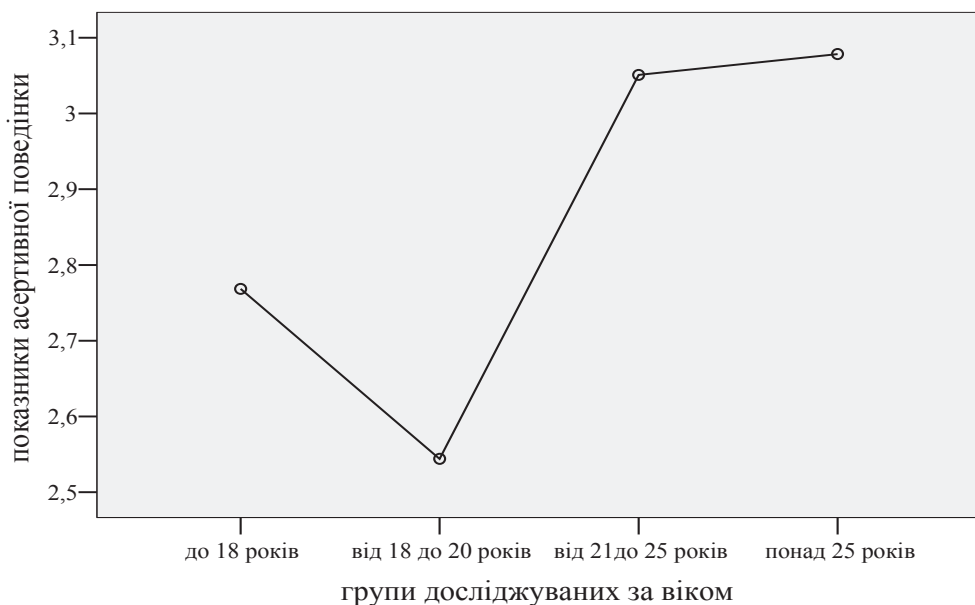
Для майбутнього психолога, у першу чергу, формування асертивності передбачає усвідомлення людиною, наскільки її поведінка визначається власними схильностями і спонуканнями, а наскільки — кимось нав'язаними установками [1, с. 138–139]. Це зумовлено соціально-психологічними чинниками, які викликані самими студентами; викладачами, керівниками навчального процесу; спільною діяльністю. Тобто студента як

особистість формує сукупність впливів, яким він піддається: організація навчання, заняття з різних предметів, особистий приклад викладача, ставлення одногрупників. Будучи взаємопов'язаними і взаємозалежними, всі вони формуються в органічній єдності.

До соціально-психологічних чинників формування асертивної поведінки під час навчання студентів-психологів у вищих навчальних закладах ми віднесли соціометричний статус у студентській групі; соціально-психологічний клімат студентської групи; професійну ідентичність, які визначалися за методиками «Хто Я?» М. Куна та Т. Мак-Партланда та «Соціометрія» Дж. Морено.

Дослідження проводилося на базі Ужгородського національного університету, Інституту економіки, екології і права, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, в яких здійснюється підготовка майбутніх фахівців за спеціальністю «Психологія».

За результатами дисперсійного аналізу виявлені особливості асертивної поведінки залежно від психолого-педагогічних (вік, курс, форма навчання) та соціально-психологічних (рівень професійної ідентичності, статус) чинників.

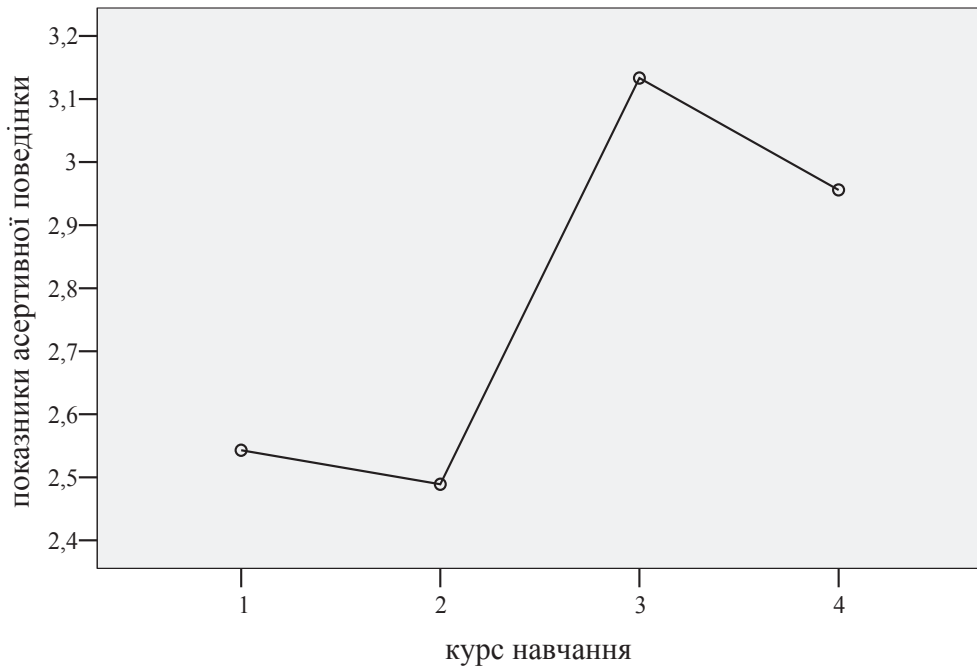

Мал. 1. Особливості асертивної поведінки залежно від віку досліджуваних майбутніх психологів

Як свідчать дані малюнка 1, зростання показників сформованості асертивної поведінки за віковими ознаками констатуємо у бік позитивної динаміки починаючи з 21 року, найбільший її пік визначено у період після 25 років. Це пояснюється тим, що студенти набирають досвід у розширенні знань про досліджуваний феномен, чітко орієнтуються в тому, яку роль

і місце він набуває у професійному становленні, ідентифікацією з роллю психолога-практика, психолога-консультанта; з набуттям досвіду асертивності в процесі міжособистісної взаємодії — впевненість, відповідальність, довіри до себе й інших суб'єктів навчальної взаємодії. Низький рівень асертивної поведінки продемонстрували студенти-психологи перших курсів і частково — другого, у яких досліджувана якість розвинена тільки на рівні професійного становлення, тобто на рівні формування.

За результатами дослідження визначено відмінності стану сформованості асертивної поведінки у студентів-психологів між курсами та формою навчання.

Мал. 2. Особливості асертивної поведінки залежно від курсу навчання

Як свідчать дані малюнка 2, зростання стану сформованості асертивної поведінки аж до пікової — констатовано у студентів, які навчаються на третьому курсі, тоді як у студентів випускного курсу — спостерігається тенденція до незначного зниження. Це пояснюється тим, що після проходження практики у студентів відбувається переосмислення як особистісних, так і професійних цінностей, пов'язаних із вибором фаху, рівнем тривожності, відповідальності, і водночас знижується рівень впевненості, довіри до себе, до своїх професійних здатностей в плані досягнення успіху.

Отриманий нами низький рівень сформованості асертивної поведінки студентів першого курсу підтверджують дані Є. Крінчик [2, с. 82–89]. Вчена визначила причини, через які виникають труднощі в сучасних сту-

дентів-психологів, щодо сформованості у них досліджуваної якості: переважає «кліпове» мислення; нездатність зрозуміти складний (складно представлений) матеріал і неможливість засвоювати великі обсяги інформації; швидке відволікання через «нудність» викладу навчального матеріалу; недостатність розвинених комунікативних навичок, невміння говорити і виступати з чіткими структурованими інформаціями, доповідями; невміння самостійно знаходити рішення і організувати свій час для занять, розподілити тимчасові і психічні ресурси в процесі навчання.

У контексті сказаного наведемо слушні коментарі Л. Подоляк, для якої дещо наївними видаються педагогічні впливи, які безпосередньо проєктуються в особистості студента. Насправді особистість розвивається лише тоді, коли відбуваються якісь суттєві зміни в її життєвому і професійному досвіді, що неминуче приводять до нового ставлення до себе, до інших учасників [4].

Визначено особливості асертивної поведінки залежно від рівня професійної ідентичності майбутніх психологів та їх соціометричного статусу в студентській групі.

Насамперед виявлено рівні професійної ідентичності студентів-психологів (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл студентів-психологів за рівнями професійної ідентичності

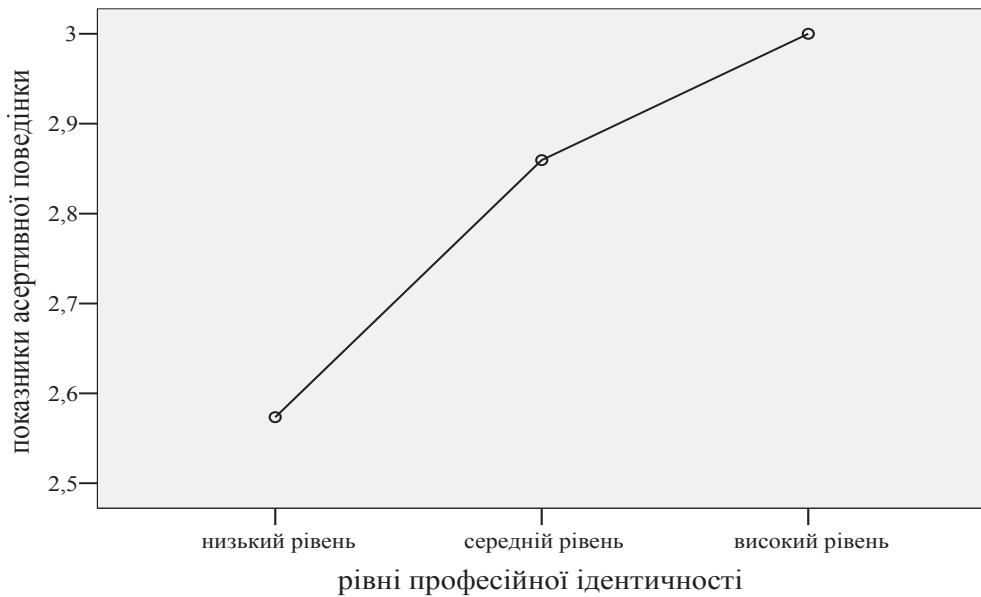
Рівні професійної ідентичності	Кількість досліджуваних у %
Низький	24,9
Середній	44,3
Високий	30,8

З таблиці 1 виявляємо особливості сформованості асертивної поведінки майбутніх психологів залежно від рівнів їхньої професійної ідентичності: вищому рівню професійної ідентичності досліджуваних відповідає вищий рівень сформованості асертивної поведінки в цілому ($p < 0,01$) та окремих її компонентів, насамперед рефлексивно-оцінного та регулятивного ($p < 0,01$), а також (на рівні тенденції) когнітивного. Інтерпретування таких результатів є суголосним із даними, отриманими М. Розенбергом, що включає в себе вимірювання, які характеризують «образ Я»: стійкість (стабільність або мінливість уявлення індивіда про себе і свої властивості); впевненість в собі (відчуття можливості досягти поставлених перед собою цілей); самоповагу (прийняття себе як особистості, визнання своєї соціальної і людської цінності); кристалізацію (легкість чи труднощі зміни індивідом уявлення про себе). Асертивна поведінка у цьому контексті ідентифікується із відчуттям можливості досягти поставлених перед собою цілей і розглядається як окремий компонент свідомості або вимір «образу Я», поряд зі стійкістю, самоповагою і кристалізацією.

Зауважимо, хоч більшість студентів ідентифікують себе із професією психолога, однак, за відсутності практичних навичок, відчувають деяку невпевненість у своїх знаннях, особливо в ситуаціях, які є межовими,

кризовими (безробіття, АТО, наркоманія, матеріальні нестатки, психічні розлади тощо), що мають місце у нашому суспільстві; відсутність робочих місць; недовіра людей до діяльності психолога, його соціальної ролі (соціальні чинники); через «застарілу і збіднілу інформацію про сучасні психологічні дослідження, діагностичний інструментарій», «недостатнє володіння технологічним інструментарієм, з яким повинен працювати нині психолог» (психолого-педагогічні чинники).

За результатами дисперсійного аналізу статистично значущі відмінності показано на мал. 3 ($p < 0,01$).

Мал. 3. Особливості асертивної поведінки залежно від рівня професійної ідентичності досліджуваних студентів-психологів

Отже, як свідчать отримані нами дані (мал. 3), зростання рівня професійної ідентичності супроводжується формуванням нових механізмів соціальної та професійної адаптації і самореалізації та професійного становлення.

Подібні результати встановлено й щодо соціометричного статусу студентів-психологів у студентській групі (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл студентів-психологів за соціометричним статусом

Рівні професійної ідентичності	Кількість досліджуваних у %
«зірки»	5,4
«популярні»	64,2
«малопопулярні»	28,9
«ті, ким нехтують»	1,5

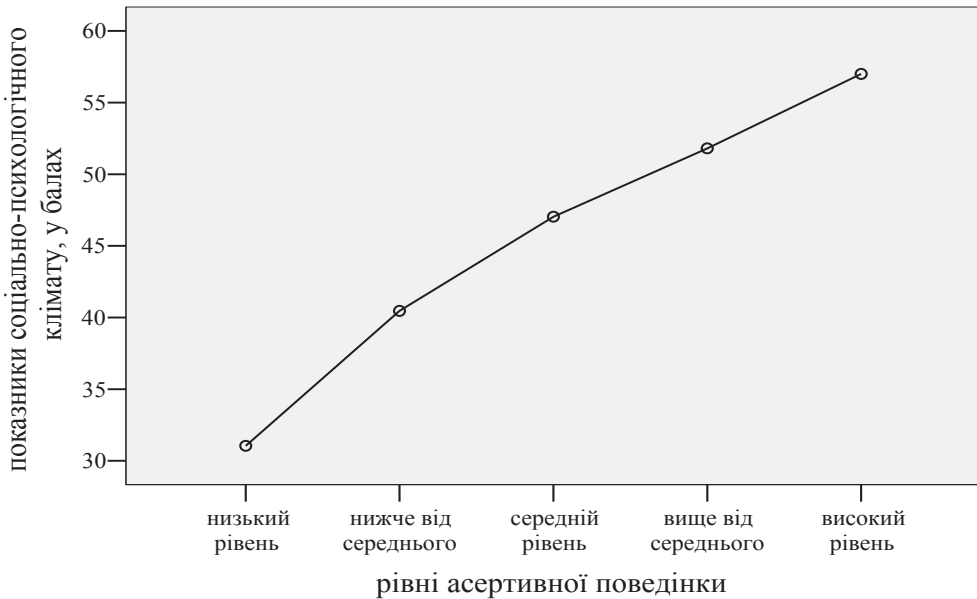
Так, у досліджуваних з вищим соціометричним статусом рівень сформованості асертивної поведінки більш високий ($p < 0,01$). Такі студенти при визначенні основних якостей психолога віддали перевагу тим, що безпосередньо пов'язані із проявами асертивної поведінки: впевненість у собі, цілеспрямованість, комунікабельність та відповідальність за себе та інших учасників взаємодії тощо. Водночас респонденти не надали належного значення тим якостям, що забезпечують позитивний і конструктивний психологічний контакт з іншими учасниками взаємодії (добррозичливість, толерантність, уважність, чуйність, щирість, відкритість, коректність, гнучкість). Це дає підстави вважати, що соціально-психологічний образ особистості з асертивною поведінкою у нашій вибірці є певною мірою нерационалізованим.

Диференціюючи за соціометричним статусом — лідер («зірка») «популярні», «малопопулярні», «ті, ким нехтують», ми дійшли висновку, що студенти нинішньої доби прагнуть виборювати місце «під сонцем». Тому таких студентів, які тяжіють до лідерства і прагнуть бути популярним за будь яку ціну (особливо ця тенденція дуже помітна у тих, які навчаються на бюджетній основі), стає все більше. Вона має місце не тільки на першому курсі, місце виборювання складають: а) стипендія; б) напрацювання на завоювання авторитету; в) лідерство у навчанні; г) прагнення стати лідером-організатором; д) прагнення стати старостою групи, щоб стати лідером групи. На четвертому: а) вступ у магістратуру; б) отримання червоного диплома; в) бажання залишитися працювати на кафедрі; г) бажання отримати хороший розподіл тощо. У цьому сенсі асертивна поведінка не може розглядатися поза взаємодією з іншими суб'єктами, тобто поза соціальним контекстом, оскільки свого роду лідерство кожного члена групи залежить від здатності до взаємодії з іншими, що має вияв у міжособистісній комунікації. У цьому контексті, на нашу думку, доречно вжити термін фасилітація (від англ. facilitate — допомагати), тобто посилення енергії людини в присутності інших людей. Прикладом соціальної фасилітації є покращення результатів міжособистісної взаємодії в присутності та в порівнянні один з одним — явище змагання; коли особиста роль кожного може бути оцінена індивідуально; інгібіція — загальмування поведінки і діяльності під впливом інших, погіршення самопочуття та результатів складної інтелектуальної діяльності людини в ситуації, коли за нею спостерігають інші люди; зміна думки, оцінки, норм поведінки членів групи; підпорядкування авторитету (в поєднанні з феноменом атрибуції відповідальності, коли приписується відповідальність за все, що відбувається, іншим особам, лідеру, а не собі).

За результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості асертивної поведінки студентів залежно від соціально-психологічного клімату студентської групи (мал. 4).

Констатовано також статистично значущі відмінності ($p < 0,01$) у рівнях сформованості асертивної поведінки майбутніх психологів залежно від їхньої оцінки *соціально-психологічного клімату* у студентській групі: чим сприятливіше оцінювався соціально-психологічний клімат, тим вищим є рівень сформованості асертивної поведінки досліджуваних.

Студенти-психологи, які характеризуються вираженою асертивною поведінкою, як правило, описують соціально-психологічний клімат у студентській групі як такий, де домінантами виступають згода, задоволеність, продуктивність, теплі й довірливі стосунки; де не нав'язується певна точка зору, а члени групи домагаються успіху в міжособистісних відносинах за рахунок здатності до компромісу та співпраці. Натомість досліджувані, в яких виявлено низький рівень сформованості асертивної поведінки, вказують на неузгодженість між членами групи, недовіру одне до одного, незадоволеність міжособистісними стосунками тощо.

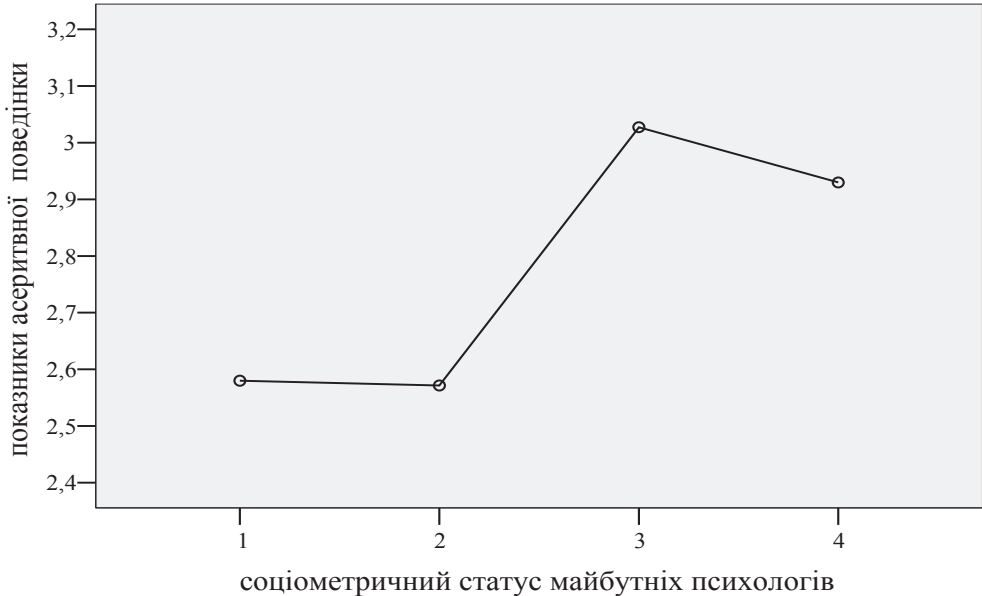

Мал. 4. Особливості асертивної поведінки залежно від соціально-психологічного клімату в студентській групі

Оримані нами дані є суголосними із дослідженнями, отриманими С. Медведєвою [3, с. 234–240]. Прокоментуємо їх: домінування (наявність бажання відстоювати свою точку зору), автономність (незалежність в ухваленні рішень), соціальна позиція під час спілкування у студентській групі. Від їх переважання (форми прояву) залежить асертивна поведінка. Це має вияв під час здійснення рефлексії, тобто тоді, коли здійснюється оцінка і самооцінка. Асертивна людина оцінює події виходячи з того, що бачила вона сама, а не з того, що бачив чи говорив хтось інший. Тобто особистості з високим рівнем самооцінки не схильні сліпо довіряти негативній інформації, з якої складається погана репутація. Натомість студенти з низьким рівнем асертивної поведінки дають дещо іншу характеристику соціально-психологічному клімату студентської групи: неузгодженість між членами колективу, недовіра один до одного, незадовільне ставлення один до одного і групи чи колективу загалом; безтурботливість, низька успішність

тощо. Такі студенти виявляють пасивність у спілкуванні з однолітками, у навчанні, їх нічого не цікавить, вони «не вхідні» до активу групи, не обмінюються своїми досягненнями, більше того, намагаються їх приховати, навіть якщо вони у них.

Мал. 5. Особливості асертивної поведінки залежно від соціометричного статусу досліджуваних майбутніх психологів

Одержані результати дають можливість зробити висновок про те, що значна кількість майбутніх психологів має недостатній рівень сформованості асертивної поведінки, що, відповідно, підтверджує актуальність зазначеної нами проблеми і визначає доцільність розробки відповідної програми з формування цієї якості у студентів — майбутніх психологів у процесі їх професійного становлення у вищому навчальному закладі.

Висновки. За результатами дослідження визначено відмінності стану сформованості асертивної поведінки у студентів-психологів між курсами та формою навчання, а також встановлено залежність рівня сформованості асертивної поведінки від рівня професійної ідентичності, соціометричного статусу, психологічного клімату у групі.

Перспективи подальших розвідок. Дослідження проблем асертивності у системі вищої освіти вимагає подальших наукових розробок, серед яких перспективними вбачаються наукові пошуки у напрямках пошуку ефективних механізмів підвищення асертивної поведінки студентів відповідних конкретних спеціалізацій, де специфіка цих механізмів стимулюватиме професійне зростання у безпосередніх конкретно орієнтованих професійних програмах, які готують фахівців-психологів.

Список використаних джерел та літератури

1. Коробкова Т. А. Ассертивность как вид педагогической коммуникации // Высокие технологии в педагогическом процессе : сборник научных трудов конференций. — Н. Новгород: Изд. ВИПИ, 2000. — С. 138–139.
2. Кринчик Е. П. Некоторые проблемы профессионального становления студентов на факультете психологии МГУ / Е. П. Кринчик // Вестник МГУ. Серия 14 : Психология. — 2006. — № 1. — С. 82–89.
3. Медведєва С. А. Асертивність майбутніх практичних психологів: досвід вивчення / С. А. Медведєва // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: міжвузівський зб. наук. пр. / ред. кол. : В. П. Вех, К. Ю. Богомаз, Л. Ф. Бурлачук та ін. ; гол. ред. О. Л. Скідін. — Одеса: Астропринт, 2008. — Вип. 39–40. — С. 234–240.
4. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи: навчальний посібник для магістрів і аспірантів / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. — К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. — 320 с.
5. Чепелева Н. В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н. В. Чепелева, Н. І. Пов'якель // Психологія: зб. наук. праць. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова. — 1998. — Вип. III. — С. 35–41.

REFERENCES

1. Korobkova T. A. (2000). Assertivnost kak vid pedagogicheskoy kommunikatsii [Assertiveness as a kind of pedagogical communication]. Sbornik nauchnykh trudov konferentsii «Vysokie tekhnologii v pedagogicheskom protsesse» — Collection of scientific works of the conference «High technology in the pedagogical process». (pp. 138–139). N. Novgorod: Izd. VIPI. [in Russian].
2. Krinchik Ye. P. (2006). Nekotorye problemy professionalnogo stanovleniya studentov na fakultete psikhologii MGU. [Some problems of professional formation of students at the faculty of psychology of MGU]. Vestnik MGU (Seriya 14 : Psikhologiya). — Bulletin of the MGU (Series 14: psychology), 1, 82–89. [in Russian].
3. Medvedieva S. A. (2008) Asertyvnist maibutnykh praktychnykh psykholohiv: dosvid vyvchenia [Assertiveness future practical psychologists: learning experience]. Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky: mizhvuzivivskyi zb. nauk. pr. Social technologies : actual problems of theory and practice: interuniversity collection of scientific works. Yu. Bohomaz, L. F. Burlachuk (Ed.); issue 39–40, 234–240. Odessa: Astroprynt. [in Ukrainian].
4. Podoliak L. H. & Yurchenko V. I. (2006) Psykholohiia vyshchoi shkoly: navchalnyi posibnyk dlia mahistriv i aspirantiv [Higher school of psychology: textbook for masters and PhD students]. Kiev: TOV «Fil-studiia». [in Ukrainian].
5. Chepelieva N. V. & Poviakel N. I. (1998) Teoretychne obgruntuvannia modeli osobystosti praktychnoho psykholoha [Theoretical substantiation of the model of personality of a practical psychologist] // Psykholohiia. zb. nauk. prats. — Psychology. Collection of scientific articles, issue 3, 35–41, Kiev: NPU im. M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

Марчук Лариса Николаевна

кандидат психологических наук, доцент кафедры педагогики и психологии ГВУЗ «Ужгородский национальный университет»

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ АССЕРТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

Резюме

Представлены результаты исследования психосоциальных факторов формирования асертивного поведения. Асертивное поведение рассматривается как самоуверительная активность, выражающаяся прежде всего в самостоятельности, независимости от других, в умении отстаивать свои права и мнения при самоуважении

и уважении к другим. Определены особенности формирования асертивного поведения студентов-психологов в зависимости от социально-психологических (уровень профессиональной идентичности, социометрический статус в студенческой группе, социально-психологический климат) факторов. В исследовании использовались стандартизованные методики соответственно поставленным целям. Проанализировано состояние сформированности асертивного поведения студентов-психологов в зависимости от социально-психологических факторов в учебном процессе.

Ключевые слова: асертивное поведение, социальные факторы, профессиональная идентичность, социометрический статус, фасилитация, психологический климат.

Marchuk Larysa

Candidate of Psychology, Associate Professor of Pedagogy and Psychology Department, SHEE «Uzhhorod National University»

SOCIAL AND PSYCHOSOCIAL FACTORS OF THE ASSERTIVE BEHAVIOR FORMATION IN STUDENTS PSYCHOLOGISTS

Abstract

Social and psychological realities of today require competitive specialist, capable of willful, conscious control and adequate response to the impact of the environment, aware of their role and responsibility for the process of interpersonal relationships to acquire professional identity. Assertive behavior is the result of effective development of the individual, which is gained under the influence of social environment on the one hand and psychological self-improvement in the interaction of the individual with society — on the other. That is why social-psychological factors of forming assertive behavior in students-psychologists occupy strategic points in the process of professional development, given the specificity of student age. In our study, we determined the social and psychological factors: the level of professional identity, sociometric status in the student group, socio-psychological climate.

In terms of professional identity assertive behavior is identified with a sense of achieving goals, and treated as a separate component of consciousness or «self image» dimension, along with the stability, self-esteem and crystallization. According to sociometric status assertive behavior cannot be considered outside the interaction with other actors, that is, outside the social context, as individual leadership of each team member depends on the ability to interact with others, which is reflected in interpersonal communication.

The study stated the dependence of assertiveness on the socio-psychological factors: peculiarities of students' perception of attitudes of them, their status in the team of peers.

Key words: Assertive behavior, social factors, professional identity, sociometric status, facilitation, psychological climate.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2017